

ANMELDELSER

Jørgen Paulsen:

Billeder fra Treaarskrigen 1848 - 1849 - 1850.

Udg. af Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.
(I Kommission hos Hassings Forlag, 1952).

Baade Museet og ikke mindst dets Inspektør, vor Landsmand i snævreste Forstand (han er født i V. Sottrup) cand. mag. Jørgen Paulsen har megen Ære af denne store og smukke Bog, til hvilken han selv har faaet Idéen. Bag den ligger mere end en halv Snes Aars Indsamlingsarbejde, thi selvom Frederiksborgmuseets Samlinger af Malerier, Tegninger m. m. fra Treaarskrigen vel er den største i sin Art, har han forstaaeligt nok ikke slaaet sig til Taals med den, men flittigt gaaet paa Jagt efter slige Billeder ikke blot i andre offentlige Museer, men ogsaa hos talrige Privatmænd. Og desuden har han ledsaget Bogen med den særdeles velskrevne og, saavidt jeg kan se, ogsaa udtømmende store Indledning om „Kunstnere og Treaarskrigen“.

Som det fremgaar af Bestyrelsens Forord, omfatter Bogen kun „danske og samtidige“ Fremstillinger af kunstnerisk Værdi. Det første Adjektiv burde have været medtaget i Titlen, en Bemærkning, hvori der dog ikke ligger nogen Bebrejdelse mod Forf. Alene Indsamlingen af det danske Materiale har været brydsomt nok, og det vilde — rent bortset fra „Jerntæppet“ — praktisk talt have været ugørligt at faa det tyske med, hvis man da ikke havde indskrænket sig til Samlingerne i Hertugdømmerne. Paulsen gør selv opmærksom paa Problemet (S. 45/46), hvor han nævner, at ogsaa i Tyskland af fødte Treaarskrigen et Utal af billedlige Fremstillinger, og det vilde være baade interessant og nyttigt, om man fra tysk Side kunde faa en lignende Bog. Ikke blot i Juraen, men ogsaa i Historien gælder jo den gode gamle Regel, at „ogsaa den anden Part skal høres“. Og i hvert Fald for den yngre Generation maa Treaarskrigen nu vel nok være kommen saa meget paa Afstand, at en saadan Bog kan laves „sine ira et studio“

(„uden Had og Nid“). At dette er Tilfældet for Paulsens Vedkommende, behøver næppe at siges.

Foruden Indledningen, hvortil jeg senere skal komme tilbage, bestaar Bogen af et beskrivende Katalog over de Malerier og Tegninger, han har kunnet opsnuse, ialt ikke færre end 554 Numre, hvoraf de 139 er Portrætter. Til denne slutter sig bl. a. en Fortegnelse over de talrige Litografier og de rent folkelige Skillingsblade, der baade herhjemme og i Tyskland tilfredsstillede de bredeste Kredses Behov. Til disse sidste slap man f. ø. ofte meget nemt, idet man simpelthen gav „Nurupinerne“ dansk Tekst og ændrede Uniformernes Farver. Men endelig er der, foruden de i selve Teksten optagne, et paa særlige Plancher trykt Tillæg af særdeles smukt udførte Gengivelser saavel af Portrætter og Begivenheder, ikke blot egentlige Kampbilleder, men ogsaa Scener af Dagligdagslivet som det artede sig i Barakker eller andetsteds, og af mere dystre Karakter som Ambulancer og Forbindingsstationer bag Fronten.

Hvilken Værdi har nu disse Billeder som historiske Kilder? Den er naturligvis saare forskellig, men gennemgaaende ikke saa ringe endda. Af Betydning var det her, at ikke saa helt faa unge Kunstnere i 1848 meldte sig som Frivillige til Hæren, hvis Mandskab dengang endnu udelukkende rekrutteredes af Landbefolkningen. Ypperst mellem dem var Johan Thomas Lundbye. Det er rigtigt, at hans meningsløse Død — meningsløs, fordi den ikke skyldtes en fjendtlig Kugle, men et Vaadeskud fra en vættet Geværpyramide — en Uges Tid efter at han havde sat sin Fod paa Sønderjyllands Jord, var et smerteligt Tab for dansk Malerkunst. Noget andet er, om det ikke for ham selv var det bedste. I sin Dagbog skriver han en Maaned før sin Død „Gid jeg var Soldat og derovre“, men kunde han med sit højtspændte, romantiske Sind have klaret sig i Dagliglivets Trummerum? Vilde det ikke være gaaget ham som en anden ung Maler (Vermehren), der ogsaa drog begejstret afsted om Foraaret, men om Efteraaret skrev hjem: „Det er saadan et skrækkelig kjedeligt Liv, vi føre i Cantonnementerne“, og kun tænkte paa, hvordan han skulde slippe fri. Og som det gik ham, gik det ogsaa andre., f. Eks. den bekendte Arkitekt Fr. Neldahl. Mange — de fleste? — holdt dog ud til den bitre Ende, og nogle avancerede ret hurtigt til Officerer. Saaledes den unge, lovende Dyremaler Carlo Dalgas, en Broder til „Hedens Opdyrker“, en glad Sjæl, der holdt Humøret højt selv under Dagligdagens trættende Ensformighed, en tapper og modig Soldat, naar det gjaldt, men ganske „utilgængelig for militær Disciplin“, som en af hans Venner skriver. Ogsaa han satte Livet

til og fik en Død, der uvilkaarlig bringer Remarques berømmelige Slutningsord: „Im Westen nicht neues“ i Erindring. Et af de allersidste Skud, der faldt i Krigen ved en ubetydelig Forpost-træfning d. 31. Decbr. 1850, blev hans Bane.

Det siger sig selv, at de Kunstnere, der var med som aktive Soldater, ikke fik Tid til at skildre de egentlige Kampe, selvom Dalgas, der f. ø. var ret doven til at bruge sin Blyant, benyttede en Pavse under Kampen paa Dybbøl i April 1849 til at tegne en Skitse af Stillingen (geng. S. 49). Det var mest Livet bag Fronten, de tog fat paa, og for dette er deres Skildringer selv sagt af stor Værdi. De egentlige Krigsbegivenheder maatte de derimod overlade til et Par Malere, der var for gamle til at trække i Trøjen, men med officiel Tilladelse fulgte Arméen som „Bataillemalere“ for at tale i Tidens Sprog: Sonne og Niels Simonsen. Af dem var den sidstnævnte ubetinget den mest produktive. Han tog det ikke altfor nøje, har f. Eks. skildret adskillige Kampe, som han ikke selv har overværet, men kun kendte fra Deltageres Beretning. Men han var hurtig i Vendingen og forstod at gøre sine Evner frugtbringende som Hovedleverandør til de store litografiske Serier og Enkeltblade af Krigsbilleder, der gik af som varmt Brød. Af langt større historisk Værdi end hans egentlige Krigsbilleder er derfor de talrige Portrætter af Officerer og Menige, han har tegnet.

Langt betydeligere baade som Kunstner og Virkelighedskildrer er Sonne. Hvad han skildrede, havde han oplevet paa første Haand. Johs. Helms, „De grønne Lunde“s Forfatter, der selv var med som frivillig, fortæller om Slaget ved Fredericia, at han saa ham „spasere nok saa gemytlig ude mellem Skanserne“, og det siges, at i Slaget ved Isted havde han vovet sig saa langt ud, at den kommanderende General maatte beordre ham tilbage. De talrige tegnede og malede Skitser, der ligger til Grund for hans to store, naturligvis senere, malede, Monumentalmalerier af denne afgørende Kamp, og af hvilke flere er gengivne i Bogen (S. 274—75), har derfor ikke blot kunstnerisk, men tillige dokumentarisk Betydning.

Men rent bortset fra alle disse Billeders større eller mindre Værdi som Kilde for den enkelte Begivenhed, har de snart sagt alle Betydning som Vidnesbyrd om det, vi kalder „Aanden fra 1848“. I F. C. Lunds ypperlige Tegning af fem Jenser (geng. S. 299) genkender vi Bissens „Landsoldat“ i Frederits, og med Rette sammenholder Jørgen Paulsen det allerførste Billede i sin Bog med Fabers „Dengang jeg drog afsted“. Som denne er det jævnt og ligefremt. Det skyldes en lidet kendt Maler (Habbe) og forestiller efter Paaskriften „Danske Soldater, som drage fra

Hjemmet til Krigen“. Nogle glade, velnærede Reservister har standset deres Vogn for at faa Feltflaskerne fyldte fra den Mælkespand, en ung Bondekone har baaret ud paa Vejen.

En hel anden Sag turde det være, om ikke Vermehrens adskillig mere kendte Billede af en Reservesoldats Afsked med sin Familie (geng. S. 261), som han malede 1849 efter sin illusionsløse Hjemkomst, giver et sandere, mere virkelighedstro Indtryk af dem, der skulle vove Pelsen.

M. Mackeprang.

Danevirke.

Vilh. la Cour: Danevirkestudier. En arkæologisk-historisk undersøgelse. P. Haase & søns forlag. 300 sider i format 31×22 cm med 53 figurer, store tavler og 17 sider henvisninger og literaturfortegnelse, vejende 1 kg, også udadtil både en stor og vægtig bog. Den er det dog ikke mindre ved sit indhold.

Som bogen på sit titelblad nævner, arkæologi og historie, kunne den med lige så stor ret nævne runologi og filologi. Dens undersøgelser når dybt i alle disse discipliner.

Dr. phil. Vilhelm la Cour, født lillejuleaftensdag 1883, en af vor samtids flittigste danske historikere, har tidligere skrevet om Danevirke, 1927 om „Danevirke og kampene på vor sydgrænse“, 1929 „Langs Danevirke“ og i bøger og afhandlinger om Danmarks ældste historie adskillige gange været inde på samme emne, men den nu (november 1950) udsendte bog er og bliver hovedværket, snart sagt en pryde for dansk historiegranskning, en ære for vort land, at så smukt kan i vore dage en dansk historiker udføre sit arbejde og fremlægge dets resultater.

Det er tyske videnskabsmænd, der har ledet de senere års udgravninger og forskninger på Danevirkes område; men det er herfra, at Danmarks ældste historie udgår, og det er ret og rigtigt, hvad la Cour skriver i bogens indledning: „Dansk forskning måtte have haft meget ringe tilknytning til dansk folkesind, hvis den ikke havde følt sig inspireret af disse omstændigheder og efter evne havde søgt at løse de problemer, der historisk er knyttet til Danevirke.“ Noget lignende kan siges også både om svensk og norsk forskning; det er fælles-nordiske opgaver, der her må løses, hvor de mødes med tyske undersøgelser, og mange er de svenske og norske historikers navne, man møder i bogen.

Dens første afsnit hedder: „Hvor lå kong Gudfreds „val-lum“?,“ det næste „Danevirkekompleksets gravtyper“.

Ved at undersøge voldgravens bundform møder forfatteren de tyske arkæologer Jankuhn og Haseloffs opfattelse, at „Kovirket“ skulle være ældre end hovedvolden, og at Slistorp—Slesvig—Hedeby helt fra kong Gudfreds tid skulle have ligget syd for Slien, dækket af Kovirket. Der udfoldes megen kløgt og skarpsind ud fra en solid viden om tingene for at nå til et resultat. Dette bliver for forfatteren, at Kovirkets grav må være yngre end hovedvoldens. Dens spidse bund har et romersk forbillede, som endnu ikke er nået op til Danevirke, da dens andre og ældre dele opførtes.

De skriftlige kilder om Danevirkegrundlæggelse er få og små. Det, som først kaldtes „Hædum“ ved 800-tallets udgang, bliver til Hedeby, senest i det 10. årh., og „Slistorp“ bliver til „Slesvig“. Dette navn indeholder dog ikke det danske ord „vig“, men et „wik“ eller „vicus“, et almindeligt udtryk på denne tid for en handelsby. Navnet vil altså ikke sige vigen fra Slien, men byen ved Slien. Hedeby lå bag halvkredsvolden, men blev ødelagt 1050, og navnet bruges derefter også om byen nord for Slien, jævnsides med navnet Slesvig.

Derefter går forfatteren over til at tale om de arkæologiske fund og sammenholder dem med de litterære kilder. Hans konklusion bliver, at „Slihandelen i 800-talet må have regnet med to faktorer: byen Slesvig og markedspladsen „ved hederne“ — den sidste et barn af den første.“ Kovirket er ikke Gudfreds „vallum“. Det er selve hovedvolden.

Da Lis Jacobsen i 1929 udgav sine studier til Danmarks oldtidshistorie i filologisk og runologisk lys „Svenskevældets fald“, blev det i videre kredse end historiske specialundersøgelser for det meste modtaget med glad overraskelse: Så livligt, næsten så spændende kunne der fortælles om og fra dansk videnskab. Om dette svenskervælde handler studiernes næste afsnit. Morsomt er det at lægge mærke til forskellen i fremstillingen; fru Jacobsen er filolog, la Cour historiker, men lige optaget af emnet, ligesom det er de samme gåder, de må gætte for at nå til sandheden eller i det mindste til det sandsynligste. Hvad la Cour her skriver, er kyndig og samvittighedsfuld tolkning af overleveringen. Naturligvis kommer han ind på spørgsmålet, om ordene Danmarks bod på Jellingestenen gælder kong Gorm eller dronning Tyre. Her støder meningerne stærkt sammen og udtrykkene bliver skarpe: „Lauritz Weibull konstruerede et sandt tårn af gisninger.“ Endnu stærkere udtrykker han sig i henvisningerne, hvor han kalder professor Weibulls polemiske facon „et skoleeksempel på unfairness.“ Det kan gøre en ondt at møde et sådant udtryk for bitterhed mod den mand, som i

vide kredse regnes for Nordens mest fremragende historiker i vor tid. Også andensteds i bogen møder man stærke udtryk over for anderledes tænkende: „letbenet“ eller „hinsides al videnskabelig ædruelighed.“ la Cour har altid haft noget af en stridsmand i sig, og i det foreliggende værk, hvor opfattelse mange gange må stå mod opfattelse, havde der stundom kunnet være grund til at gå sagte med dørene.

la Cour mener at have godtgjort, at runestenene i Bække og Læborg taler netop om samme dronning Tyre som Jellingestenen, der er for ham, og hans læsere vil sikkert gerne følge ham, ikke tvivl om, at det er dronning Tyre, der er Danmarkarbot, den rigtige Tyre Danebod, decus Dacie, og det er ikke Gorm, hvor forskellig og modsigende hans billede end dukker op af vor ældste historie. Om hun så i virkeligheden havde noget med Danevirkes bygning eller istandsættelse at gøre, er et helt andet spørgsmål.

„Var det måske Gorm, der havde genrejst Danevirke?“ Eller var det den Harald, som vandt sig hele Danmark? Derved fremkommer så spørgsmålet om, hvad det vil sige, at Harald Blåtand vandt sig hele Danmark. „Lige til de allerseneste år har det været en dansk genvinding af Hedeby og Sliengen, der for både danske og tyske forskere har stået som kong Haralds tredje og betydeligste storværk.“ la Cour drøfter sagen indgående: Er det Norges indtagelse, genvinding af Sjælland efter norsk okkupation, eller er det Sydslesvigs genvinding ca. 6 år efter den tyske kejser Henrik Fuglefængers sejr over kong Gnupa i Hedeby, der er tale om. Efter la Cours mening det sidste.

Der dukker i denne sammenhæng mange spørgsmål frem, og la Cour giver sig i lag med det ene efter det andet, det er det, der gør hans bog så rig; men midtpunktet i det hele er dog hele tiden Danevirke og Hedeby. Efterhaanden tegner billedet sig af, hvad der er sket, klarere og klarere. Først er der en markeds- eller handelsplads inden for halvkredsvolden, medens byen ligger nord for Slien. Så vokser fra ca. 850 Hedeby op på markedets sted, der bygges volde og grave, der bliver efter den tids forhold storby, til udviklingen standses helt, da Harald Hårdråde i 1050 brændte Hedeby op fra ende til anden. Efter denne tid er det Slesvig by, der tales om, når Hedeby nævnes.

Bogens sidste afsnit sammenfatter la Cour under navnet „Historien og monumenterne“. Han gør rede for halvkredsvoldens og hovedvoldens byggeperioder og for Kovirkets særstilling indenfor Danevirkes helhed. Der er slet ikke tale om at

fastslå nye og store undersøgelsesresultater; men han skriver, at der med alle nødvendige forbehold dog kan opstilles en arbejdshypotese som den rimeligste om, hvorledes rækkefølgen har været ved voldenes bygning.

1. Gudfredsvolden 808.
2. Dennes tre forstærkninger; tidligere end ca. 920.
3. Den ældste halvkredsvold (måske tillige den ældste forbindelsesvold, ca. 920).
4. Kampestensmuren; snarest sidste halvdel af det 10. århundrede.
5. Vold 5 i halvkredsvolden; snarest sidste halvdel af det 10. årh.

Og til dette kan med overvejende sikkerhed føjes:

6. Kovirket; tiden umiddelbart eller kort efter 983.

la Cours arbejde er så flittigt, så stort og værdifuldt, at han har råd til at være beskeden. Hans formål, siger han, har ikke været at opstille en kæde af postulater, men at fremsætte en række af motiverede arbejdshypoteser, som kan virke frugtbringende for den kommende forskning. Dette formål har han sikkert nået til fulde.

Man kan være ked af, at bogen savner et register. Det ville lette brugen. Ligeledes er det kedeligt, at de mange tyske citater er fulde både af stavfejl og grammatiske fejl. Der burde have været læst korrektur på den af et menneske, der var sikkert i tysk sprog. Men det er småting. Hovedsagen er, at der er skabt et stort og værdifuldt værk, hvilende på samvittighedsfuld og nøjagtig granskning af, hvad der på grundlag af foreliggende materiale kan vides om Danevirkes og Danevirkeegnens gamle historie. Derudfra er så tegnet de opgaver, der i dag vil kunne ses, til løsning af fremtidens historikere. Ingen, der vil give sig af med Sønderjyllands eller, hvad der vil sige det samme, med Danmarks ældste historie, vil kunne komme uden om Vilh. la Cours Danevirkestudier. Han har med dem sat sig et mindesmærke, der vil stå gennem årene længere end malm — monumentum aere perennius.

H. Lausten-Thomsen.

Beiträge zur deutschen und nordischen Geschichte. Festschrift für Otto Scheel.

(Johs. Ibbeken Verlag, Schleswig, 1952 360 s.)

I anledning af Kieler-professoren Otto Scheels 75 års fødselsdag er der udsendt et festskrift, der ved sit udstyr og indhold gør et overordentligt godt indtryk på læseren. Som titlen angiv-

ver, spænder indholdet — vi tæller ikke færre end 24 bidragydere — over et betydeligt større område, end vi her i S. årb. kan komme nærmere ind på.

Der indledes med en vurdering af de mystiske elementer i den historiske overlevering ved Münchener-professoren Otto Höfler; privatdocent H. Kellenbenz giver derefter i tilknytning til et ophold i Brömsebro et åndfuldt causeri over et grænse-lands udvikling „fra front til bro“, åbenbart med sigte på dansk-tyske grænseforhold. Professor Carlsson i Lund fortsætter med en indgående skildring af Preussens indflydelse på Sveriges reformation, mens Ernst Schlee fortæller om J. C. C. Michaelsen, en slesvigholstensk kunstner i Norge.

Derefter følger nogle litterære bidrag, af hvilke skal fremhæves en offentliggørelse af digteren Liliencrons forbindelser med Weimar og dr. Hans Peter Johannsens undersøgelse af, hvad man har kaldt „strømkæntningen“ i dansk åndsliv efter 1864; med rette påvises, at vekselvirkningen mellem dansk og tysk åndsliv også har været særdeles livlig efter dette år.

Vi er nu nået til festskriftets biografiske afdeling, som indledes med en behandling af Henrik Rantzaus svigerfar, Franz v. Halle, og af Lornsens ven, Schwens Hans Jensens ungdomsår i helstatens residens København, et billede fra en forlængst svunden tid. Særdeles læseværdige er Kurt Strasses afhandling om Christian Paulsen, Christian Degns om Harro Harring og Th. O. Achelis' offentliggørelse af et brev fra pastor Theodor Tiedje, mens mindretalsføreren Johs. Schmidts bidrag består af udtog af hans erindringsbog, hvorfor vi her ikke skal komme nærmere ind på dette.

Skildringen af Chr. Paulsen er præget af saglighed. Vi får et billede af hans udvikling: ungdomstidens drømme om Danmark som det egentlige fædreland vender han tilbage til under indtryk af nationalitetsrøret, således at han efterhånden bliver talsmand for et yderliggaaende ejderdansk standpunkt.

Harro Harring kaldes „Profil eines Januskopfes“. Chr. Degn fremhæver med rette, at hans skrifers mangesidethed gør det let for overfladiske iagttagere alt efter behag at bevise hans tyskhed eller danskhed. En ejendommelig splittet natur har han været: snart filhellenisk frihedskæmper, så soldat i zarens reaktionære hær, men interessant som udtryk for kampen imod Wiener-kongressens beslutninger. For øvrigt skal en mere dybtgående biografi være under udarbejdelse.

I sit brev om faderen Detlev Peter Wilhelm Theodor Tiedje fortæller Johs. Tiedjes bror levende og oplysende om hans ikke helt almindelige livsbane. Som søn af en dansk (helstats-)indstillet ejderstedsk lærer blev han student fra Ribe Katedralskole,

da hans mor havde slægtninge i denne by. Han studerede derefter ved Københavns Universitet og deltog i krigen 1864 på dansk side som god dansk patriot. Hele sit liv igennem bevarede han sin kærlighed til Danmark, skønt han virkede som preussisk statskirkepræst forskellige steder i Nordslesvig. Adskillige gange var han da også udsat for chikanerier, som da kredsskoleinspektør Stegelmann meldte ham til myndighederne, fordi man i præstegården havde en kop med korslagte Dannebrog. På baggrund af dette forstår man jo langt bedre Johs. Tiedjes livsvej. Til slut i sit brev redegør Theodor Tiedje ikke mindre interessant for sine egne bevæggrunde til at forlade Nordslesvig i 1918, til trods for at H. P. Hanssen beklagede det stærkt.

Paul Selk, der tidligere har skabt respekt om sit navn ved sine undersøgelser af de nationale og sproglige forskydninger i grænselandet, bringer i sit bidrag til festskriftet nogle optegnelser om den folkelige overlevering vedrørende den nationale udvikling i Angel. Med nogen tilfredshed især på baggrund af efterkrigsårenes nationale udvikling i Sydslesvig fastslår han, at af ialt 149 optegnelser fra tiden mellem de to slesvigske krige indeholder kun 3 eller 4 danske sympatier. Selv om forfatteren er klar over, at den slags udsagn skal tages med allerstørste forbehold, mener han dog alligevel at kunne betragte dem som en art nationalt termometer.

De næste to bidrag behandler tiden umiddelbart efter krigen 1864, først en belysning af den nationale og økonomiske udvikling i Kappel, derefter en større oversigt over Slesvigholstens økonomiske struktur i den første menneskealder efter Preussens anneksion. Alt i alt mener forfatteren W. Hahn at kunne spore en vending til det bedre. Det skal dog siges, at han så godt som intet gør ud af landet nord for Ejderen (med undtagelse af Flensborg). For de sønderjydske byer blev anneksionen jo på ingen måde til velsignelse.

Et udpræget nordslesvigsk bidrag er dr. Max Rasch's personalhistoriske redegørelse for Hajstrupgård, mens dr. Waschinski finder anledning til at behandle gamle kornmål. Mens så godt som alle bidragere er godt inde i den danske og nordiske litteratur vedrørende de emner, de behandler, synes den sidstnævnte imidlertid ikke at kende Svend Aakjærs grundlæggende arbejde om mål og vægt.

Festskriftets sidste del vedrører det 19. århundredes historie. Dr. Fr. Pauly giver et tiltalende billede af helstaten omkring 1820, der i mangt og meget bringer Knud Fabricius' fremstilling i Sønderjyllands Historie IV i erindring.

De slesvigholstenske stænderforsamlings arbejder for refor-

mer inden for lovgivning, forvaltning og retspleje er emnet for dr. Kurt Hectors afsnit. Det betones, at det ofte skyldtes manglende tilslutning til forslagene i selve stænderforsamlingerne, når disse ikke altid kom til udførelse.

Hidtil nærmest upåagtet fra dansk side har Lübecks stilling til den slesvigholstenske opstand været. Den lybske historiker A. v. Brandts redegørelse for den gamle hansestads historisk og økonomisk betingede antiholstenske indstilling vil derfor utvivlsomt finde interesserede læsere her i landet.

Den grundige kender af stormagternes diplomatiske spil på de slesvigske kriges tid, professor Alexander Scharff, fortæller indgående om den første Londoner-protokol. Ud fra et dybtgående studium bl. a. med inddragelse af fransk kildemateriale påvises Palmerstons oprigtige bestræbelser på at hidføre en afspænding på grundlag af status quo.

Med en skildring af Bismarcks stilling til det i 1866 nyoprettede Nordtyske Forbund, der mere må siges at være af interesse for tyske historikere, afsluttes det righoldige festskrift, der ved sin lødighed vil være af interesse langt ud i fremtiden. Slesvigholstenske historikere synes i efterkrigsårene i højere grad end før at være besjælet af en ærlig vilje til nøgtern og saglig fremstilling af fortiden, en udvikling, som vi fra dansk side ubetinget må hilse med glæde.

Hans Vald. Gregersen.

Johs. Schmidt:

Von Wodder nach Kopenhagen, von Deutschland zu Europa. Mein politischer Werdegang

Christian Wolff, Flensborg. 1951. 276 s.

I sin høje alderdom er pastor Schmidt mere end nogensinde blevet en pennens mand (se Sdj. årbøger 1951, s. 304 f.). I bekræftning af den rolle, han har spillet i sønderjysk historie som tyskhedens mangeårige fører, er det med en vis forventning, man åbner hans bøger. Der er jo mange dunkle spørgsmål i mindretallets politik i tiden efter 1920. Det må dog med det samme siges, at Schmidts bog kun i ringe grad giver nye bidrag til forståelsen af disse års historie.

Værket består af to dele. Første del er et genoptryk af hans bog fra 1940: „Mein politischer Werdegang“, der blev skrevet efter opfordring fra Auswärtiges Amt og trykt som manuskript.

Anden del er skrevet efter befrielsen, vist nok til noget forskellige tider og noget før udgivelsen. Der er en mærkelig forskel mellem de to dele. Det er, som om de er skrevet af to forskellige mennesker. På en ejendommelig måde genspejler de tvesindetheden hos forfatteren. Manden med Janus hovedet, som H. P. Hanssen engang kaldte ham. Beretningen fra 1940 er skrevet med den toneføring, vi kender fra tidligere tid, i hvert fald når Schmidt optrådte på den hjemlige arena. Dermed være ikke sagt, at der ikke er urimeligheder og fordrejelser, forkerte oplysninger og ensidigheder. Alene det, at Schmidt altid har været „grænseflytter“, fører jo let med sig, at hans påstande må blive urimelige. Hans bedømmelse af begivenhederne i 1920 ligger så fjernt fra objektiv historieskrivning som noget. Det er, som om han er ganske ude af stand til at forstå de danske synspunkter, når det gælder grænsepolitiske problemer, og hans vurdering af dansk politik efter genforeningen bliver derfor både ubillig og partisk.

Men i denne del mærker man dog stadig en vis velvilje overfor Danmark. Der er næppe tvivl om, at det er rigtigt, når han her som så mange gange før, fremhæver, at hans politiks endelige mål var en tysk-dansk forståelse eller måske snarere en tysk-nordisk forståelse. Det er vel også denne stræben, der ligger bag ved hans forhandlinger i 1938 og 1941 med de svenske udenrigsministre Sandler og Günther, selvom man dog ikke helt kan se bort fra muligheden af, at andre bevæggrunde kan have spillet ind. Man kunne derfor nok have ønsket lidt fyldigere oplysninger om drøftelserne, ikke mindst med udenrigsminister Sandler. Når det i bogen hedder: „Natürlich habe ich ihn dabei darüber unterrichtet, wie ich die Frage Nordschleswig beurteilte“ (Selvfølgelig har jeg derunder oplyst ham om, hvorledes jeg så på det nordslesvigske spørgsmaal), spørger man sig selv, hvad der er blevet sagt fra Schmidts side, og hvad han egentlig har tænkt sig skulle blive resultatet af samtalen.

Pastor Schmidt er i dag ikke blot en gammel mand, men også en bitter mand. Sund politisk dømmekraft har vel aldrig været hans stærke side, men Tysklands nederlag og begivenhederne i den tid, der fulgte efter, har ligesom forstærket noget i hans sind, som man tidligere havde set i glimt, hans fanatisme, hans tro på Tyskland. Første gang, man mærkede, at fanatismen havde dræbt al sund fornuft, var i månederne før befrielsen, da hans artikler i „Nordschleswigsche Zeitung“ fyldte ikke blot danskere, men også hans meningsfæller, med forundring. Så kom hele affæren med det opdigtede „Rostock-møde“. Enhver, der kender lidt til denne sag, er klar over, at Schmidt

her har talt usandhed. Har der været den ringeste tvivl herom, må den være forsvundet efter den parlamentariske kommissions undersøgelser. Om Schmidts udtalelser er bevidst usandhed, altså digt, tør jeg ikke sige. Personlig er jeg tilbøjelig til at tro, at den virkelig skyldige i denne sag er hans slægtning, den snart berygtede dr. Rudolph Jacobsen, en fanatisk nazist, som på forskellig måde også har grebet ind i det tyske mindretals historie. Det får nu være, hvad det vil, men man forstår i hvert fald ikke, at pastor Schmidt i en bog, der udkommer i året 1951, kan fortsætte med sine usandfærdige påstande. Løvrigt er selve fortællingen om „mødet“ fyldt med indre modsigelser. Side 197 hedder det: „so viel erfuhr ich doch von deutscher Seite (nemlig dr. Jacobsen), dass hier verhandelt werden sollte. *Worüber, das erfuhr ich natürlich nicht*, drang auch nicht darauf es zu erfahren“ (saa meget erfarede jeg dog fra tysk side, at der skulde forhandles her. Hvorom fik jeg selvfølgelig ikke at vide, trængte heller ikke på for at få det at vide). Men lidt længere nede på samme side: „Ich wusste, dass die Sache ganz anders lag. Wie konnte Dänemark im Kriegszustand mit Deutschland sein, wenn über die Besetzung Verabredungen getroffen waren“ (Jeg vidste, at sagen lå ganske anderledes. Hvorledes kunne Danmark være i krig med Tyskland, når der var truffet aftaler om besættelsen). Selvom vi ikke havde det omfattende materiale fra kommissionen, viser de to citater tydeligt, at her taler en mand, der er så opfanatiseret, at man må miste enhver tiltro til hans ord.

Der er ingen tvivl om, at Schmidt har ret, når han siger, at han oplevede den tyske folkegruppes jubel over besættelsen med blandede følelser. Han forstod, at den ville blive skæbnesvanger for forholdet mellem Danmark og Tyskland. Men svaret for besættelsen er ikke Hitlers, angrebet var fra førerens side en naturlig reaktion: „Es liegt aber auch kein leichtfertiger Überfall auf Dänemark von Deutschland vor“ (Der er heller ikke tale om noget letfærdigt tysk overfald på Danmark). Og dokumenternes tale lader han hånt om. „Man ist ja jetzt im Besitz aller deutschen Archive und kann daraus herausholen oder verschwinden lassen, was einem gerade in den Kram passt. So hat man alles hervorgeholt, was dafür spricht, dass er den Angriff schon lange vorher geplant habe“ (Man er jo nu i besiddelse af alle tyske arkiver og kan deraf fremdrage eller lade akter forsvinde, alt som det passer i ens kram. Således har man fremdraget alt det, som taler for, at han allerede længe i forvejen havde planlagt angrebet). Man fristes til at tænke på det gamle ordspog: Tyv tror, hver mand stjæler. Udtalelsen er i hvert

fald ikke blot en fornærmelse mod den parlamentariske kommission og de danske videnskabsmænd, der har arbejdet med de tyske akter, den afslører også en mærkelig tankegang hos den, der skriver sådan.

I tiden før 1945 var der mange danske, der så på pastor Schmidt med venlige øjne og anså ham for at være en hæderlig og værdig repræsentant for det tyske mindretal. Der kan heller ikke være tvivl om, at han har været besjælet af høje og smukke idealer og i mangt og meget har prøvet at leve op til dem. Hans ønske om et godt forhold mellem Tyskland og Norden har uden tvivl også været ærlig ment. Det er den ene side af Janushovedet. Smukke og ædle træk. Den anden side viser os et helt andet ansigt, fortrukket af lidenskabeligt had. Det er varulvenes forsvarer, „Rostock-mødets“ ophavsmand, talsmanden for den folketyske politik under besættelsen, og det vil jo ikke bare sige hvervning af tyske frivillige eller den økonomiske udnyttelse af besættelsen, men også det intime samarbejde mellem folkegruppen og SD, Abwehr og forskellige nazistiske organisationer, „Unsere Stimme“ og angiveriet. Det er, ligesom der er to personer, der hedder Johs. Schmidt. Den ene, fanatikeren, har vi især lært at kende i de sidste år, men han har været her hele tiden, det var sommetider ham, der førte pennen, når der gik bud til Berlin, hvad enten det nu var Kreditanstalt Vogelgesang, der skulle oprettes, eller „bevægelserne“, der skulle støttes. Men det var også tit ham, der rejste til fjernere dele af det store fædreland for at fortælle om Nordslesvig. Det var vel også ham, der var med, da vælgerforeningen i 1933 udtalte: „Vi stræber mod en afgørelse, der genopretter Nordslesvigs gamle forbindelse med Slesvig-Holsten og dermed med riget. . . . Nordslesvig må, så vidt det ikke føler tysk, besinde sig på, om det vil vedblive i den fortvivlede nød, eller om det kan give sin tilslutning til vor løsning. Slesvigs deling er blevet vort lands ulykke“. Den anden Schmidt talte i pænere ord om „en ny afgørelse“.

Hvorfor bliver et menneske sådan? Nogle har ment, det kunne være opportuniste. I sin bog „Vor Regering og Rigsdag“ har Gunnar Fog-Petersen sagt det på følgende måde: „Naturligvis er Pastor Schmidt Nationalsocialist; det skal ikke drøftes her, hvor dybt denne ny Livsanskuelse bunder i hans Sind. Han er, hvad han maa være“. Skal man helt forstå Schmidts tvesindethed, må man dog vist snarere søge grunden i hans fanatiske tyskhed. Den giver sig andre udtryk end hos gammel-tyskerne, hos folk som Hahn og Strackerjan. Men hans lidenskabelige tro på Tyskland, på Tysklands storhed og dets hel-

lige „mission“ er om muligt større end deres. Det er som en næsten religiøs mytisk tro, der fører hinsides al virkelighed. Han nægter ganske simpelt at tro på rigtigheden af alt det, der kan sætte en plet på Tysklands ære. Sund fornuft, sandhed forsvinder. Tilbage er kun lidenskaben, den lidenskabelige kærlighed til Tyskland.

Selvom Johs. Schmidts nye bog vel ikke giver noget væsentligt nyt til forståelse af tysk mindretalspolitik efter genforeningen, kaster den dog et mærkeligt lys hen over den mand, som fra 1920—1939 var denne politiks officielle repræsentant på tinge. Den viser ham, som han kunne være i ondt og i godt. Herigennem bliver den også et værdifuldt bidrag til forståelsen af disse års historie. Helt forstå den mand, der blev formand for Fredsforeningen og en menneskealder senere varulvenes talsmand, kan vi vel først, når den store korrespondance i hans arkiv og hans omfattende brevveksling med Auswärtiges Amt engang bliver tilgængelig for forskningen.

Johan Hvidtfeldt.

Johannes Tonnesen:

Ein schleswigsches Grenzlandgeschlecht,

Husum 1949, 64 sider.

„Indre Mission“ i Nordslesvig før 1914 er allerede blevet skildret og bedømt af adskillige samtidige, f. eks. Kaftan, Carl Mathiesen, Carsten Petersen. Dens leder, præsten H. Tonnesen i Hoptrup (død 1935), begyndte på sine ældre dage en skildring af sin livsgerning, men fuldførte den ikke. Nu har hans søn, Johannes Tonnesen, der i 1919 forlod sin præstegerning og sit medarbejderskab i faderens bevægelse her i hjemstavnen og skabte sig et navn syd for Grænsen, taget opgaven op og i det foreliggende lille skrift givet et førstehånds, fortrinligt bidrag til denne i sin art enestående nordslesvigske vækkelses bedømmelse. Vi hører om faderens barndomshjem, der i den nationale vækkelses år af økonomiske storbondegrunde gik til tysk side, men aldrig blev tysk i sproglig-kulturel betydning. Kirkeligt prægedes han under sin fremvækst af det herrnhutiske Christiansfeld og sin grundtvigske konfirmandpræst Svejstrup i Rødding. Universitetsuddannelsen sydpå gjorde ham til hjemmetysker, men også til en dygtig, aktiv præst, der — først i Åbenrå som Kaftans afløser, siden i Hoptrup som Indre Missions første-
mand — gennem en menneskealder stod som den bestemmende

kirkeleder i Nordslesvig. Ganske vist måtte han kæmpe en stadig kamp for sin kirkelige anerkendelse hos de kirkelige myndigheder i Kiel, som med biskop Kaftan i spidsen så skævt til den af ham godtagne lægmandsforkyndelse. Tonnesen og hans voksende medarbejderstab blandt præster og lægfolk forstod dog at lede vækkelsen i et kirkeligt spor, så den kom selve sognekirkelivet til gode. En anerkendelsesværdig historisk dåd.

Nationalitetskampens dæmoniske kræfter, som ledelsen fra begyndelsen havde søgt at holde udenfor arbejdet, sprængte dog i 1912 de vaktet samarbejde tværs over den nationale skillelinje. En tysk fløj brød ud og fortsatte den oprindelige pietistiske linje, medens Tonnesen og de danske kredse i Luthers og Grundtvigs ånd gik ind for berettigelsen af en folkelig kamp ud fra den kristne tros stude. Forfatteren anser i dag begge disse veje for glipveje og dømmer samtidig den frikirkelige udvikling indenfor mindretallene både nord og syd for 1920-grænsen som en kirkelig afsporing. Han turde dog herved overse, at nationalisme og folkeliv ikke er det samme. Den første skal forsages som djævelskab, medens den anden har sin gudgivne ret i menneskelivet. En kirke må derfor også legitimt kunne deles efter folkegrænser uden derved at miste sit overnationale sigte.

Jens Holdt.

Karl N. Bock:

Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig

I komm. hos E. Munksgård, 1948, 196 s.

I sin store disputats *Niederdeutsch auf dänischen Substrat* fra 1933 undersøgte dr. Karl N. Bock den plattyske mundart, der tales i de egne i Sydslesvig, som tidligere havde dansk folkesprog. Han påviste deri, at det „tillærte“ plattysk, der tales her, var stærkt påvirket af dansk, en påvirkning, der må skyldes Angels og Mellemslesvigs gamle danske „Volks- und Sprachboden“. Af hans undersøgelse fremgår det, at der er en sammenhæng mellem dette sprog og det plattysk, der tales i de tilgrænsende købstæder, mens den plattyske dialekt i de områder, hvor plattysk blev talt fra gammel tid, har en ægte landlig karakter og står de holstenske dialekter meget nær. I det nye arbejde uddyber han sine tidligere resultater, idet han undersøger, om der i det ældre skriftlige kildemateriale

kan påvises „städtische Vorformen“, som kan forklare de plattyske former i Angel og Mellemslesvig og deres afvigelse fra de sydslesvigske og holstenske dialektformer. Desuden vil han klarlægge, om en bearbejdelse af stoffet kan bekræfte de slutninger, som han i sin disputats havde gjort med hensyn til skriftsprogets nordtysk-lybske karakter. Som et led i undersøgelsen foretages også en undersøgelse af forholdet mellem middelnedertysk skrift- og talesprog.

Den største del af værket omfatter en indgående analyse af det store materiale, der først og fremmest består af dokumenter fra middelalderen og den nyere tid. Ligesom i disputatsen gennemgås her de enkelte særlige former. Resultatet af undersøgelsen bliver, at Slesvigs middelnedertyske brevprog har en tydelig nordalbingisk karakter, det vil altså sige, at skriftsproget i Mellemslesvig, som vi kender det fra de mange konge- og hertugbreve, tingsvidner m. m., helt og holdent er præget af den hanseatiske sprogform, der især bygger på lybsk tradition. Det samme gælder også det sprog, der anvendtes i de hamborgske og danske cancellier. De mange detailundersøgelser viser også, at nutidens plattysk i det område, hvor dette sprog er tillært, ikke „genuint“, og det middelalderlige plattysk udgør en organisk enhed, og at der her er tale om en ubrudt tradition. Det plattysk, som efterhånden fortrængte den danske dialekt, er det samme sprog som det, der blev talt i de pågældende egne købstæder, hvor middelalderens plattyske tradition, altså plattysk i nordtysk-lybsk formsprog, levede videre i almuesproget, efter at højtysk i 15—1600-årene havde fortrængt plattysk som skriftsprog og kultursprog. Kun på den måde kan sprogskiftet i 1800-årene forklares.

Som baggrund for den filologiske undersøgelse har dr. Bock givet en oversigt over de sønderjyske sprogforholds udvikling gennem tiderne. Mens han i sin filologiske analyse først og fremmest bygger på egne iagttagelser, må han her benytte andre forskeres resultater. Det er ikke muligt i en kort anmeldelse at komme ind på enkeltheder i denne oversigt, heller ikke på de mange problemer, som nok kunne indbyde til en mere indgående drøftelse. Et enkelt centralt spørgsmål må dog berøres. Ligesom tidligere historikere fremhæver dr. Bock, hansekøbmændenes og reformationens betydning for fortyskningen. Han mener at kunne fastslå, at der hos den angelske og mellemslesvigske landbefolkning var en tynd plattysk „Dialektschicht“, ikke mindst fordi plattysk skriftsprog tidligere havde haft så stor betydning, og byerne i dette område havde udviklet sig til plattyske centrer, hvorfra der udgik en stærk på-

virkning til det omliggende land. Jeg er enig med dr. Bock i, at man kun kan forklare sprogskiftet, der jo foregik relativt hurtigt, hvis man regner med, at en betydelig del af bondebefolkningen har om end ikke været tvesproget, så dog haft et ikke ringe kendskab til plattysk. Men hvor har de lært det? Bocks indgående undersøgelser i de to værker tyder på stærk påvirkning fra byerne. Det er resultater, der er meget vigtige for sprogskiftets historie. Men kan evnen til at tale plattysk udelukkende forklares ved, at bønderne handlede i købstæderne, og det vil jo først og fremmest sige Slesvig og Husum? Som dr. Bock selv nævner, må vi regne med, at dansk endnu på denne tid har haft en betydelig udbredelse i Flensborg. Ingen vil selvfølgelig benægte byernes og købstadmarkedernes betydning, men det er dog alligevel et spørgsmål, om det kan være hele forklaringen. Vi må vist gå ud fra, at der ude i sognene har været et tysk, muligvis et plattysk centrum, nemlig herregården og dens personale, hvorfra der er kommet en stærk påvirkning. Og hvordan med skolerne? Er det udelukket, at lærerne på forskellig vis har fremmet kendskabet til plattysk? I nogle tilfælde kan der vel også være tale om, at præsterne har benyttet dette sprog i samkvæmmet med bondebefolkningen, fordi det nu engang lå dansk betydeligt nærmere end højtysk. Det er altsammen teorier, som i øjeblikket ikke kan bevises, det er muligheder, som kun vil kunne bekræftes eller afkræftes, når der foreligger indgående undersøgelser over de højere befolkningsklassers afstamning, så vi kan sige, hvorfra præster, lærere, herredsfogder, pensionærer, forvaltere, møllere osv. kom. Det er jo en almindelig kulturhistorisk kendsgerning, at netop disse sociale lag har haft en meget stor indflydelse på bondealmuens livsvaner og livsformer. For mig er der i hvert fald ingen tvivl om, at den plattyske påvirkning er sket ad mange kanaler, som det må blive en opgave for fremtidens historikere at finde frem til og klarlægge. Her må man grave meget dybere, end dr. Bock og de historikere, han bygger på, har kunnet gøre. Det er nu snart 100 år, siden Allen skrev sit store værk om det danske sprogs historie i Sønderjylland. Det er i dag en nærliggende og påkrævet opgave for dansk historieforskning at føre undersøgelserne om forholdet mellem dansk og tysk sprog langt dybere ned, end Allen og hans efterfølgere har kunnet gøre.

Foruden disse mere principielle indvendinger mod dr. Bocks værk, kan der også fremsættes kritiske bemærkninger mod enkeltheder. Det kan vel ikke være andet i et værk, der både fordrer indgående filologisk og historisk viden og kunnen.

Ingen kan være fuldkommen. Der vil således være grund til at kritisere det materiale, dr. Bock har arbejdet med. Det er f. eks. ganske uforståeligt, at forfatteren slet ikke har benyttet det meget omfattende kildestof, der er trykt i Repertoriet. Havde han konsulteret dette værk, ville han også have kunnet undgå en del fejle oplysninger i listen over benyttede breve m. m. (1490a og 1492b er f. eks. afskrifter, ikke originaler, se Rep. 2. r. nr. 6701 og 7161). Jeg forstår heller ikke, hvorfor dr. Bock „af principielle grunde“ anfører dokumenternes proveniens efter de oplysninger, der er givet i de værker, hvori de er trykt. Dels vil disse oplysninger sikkert være upræcise eller forkerte i en del tilfælde, dels har det jo ingen større interesse at faa at vide, hvor dokumenterne befandt sig på det tilfældige tidspunkt, da udgivelsen fandt sted. Derimod vil der være grund til enten at oplyse om dokumenternes oprindelige eller øjeblikkelige proveniens. Har man brug for at finde frem til selve dokumentet, bliver det sidste jo det afgørende. Og hvad angår alle dokumenter før 1513, vil både den oprindelige og en nuværende proveniens med fuldstændig sikkerhed kunne oplyses ved hjælp af de udførlige oplysninger i Repertoriet.

Men disse indvendinger berører selvfølgelig ikke noget væsentligt i dr. Bocks værk. De forringer ikke hans værdifulde undersøgelser og forskningsresultater. Der er en lang vej, inden vi kan nå frem til at give det endelige svar på det store problem i sønderjysk historie: Hvorfor blev Sydslesvigs befolkning væsentligst tysktalende, Nordslesvigs dansktalende? Der er ingen tvivl om, at vi kun kan gå een vej: omfattende undersøgelser i intimt samarbejde mellem historikere og filologer. Dr. Bocks to værker viser en af de mange veje, man kan gå, og hvordan der gennem en mængde små detailundersøgelser og iagttagelser kan nåes frem til afgørende resultater.

Johan Hvidtfeldt.

200 Jahre Schleswig-holsteinische Anzeigen

1950.

I 1950 var der gået 200 år, siden Schleswig-holsteinische Anzeigen begyndte at udkomme. Dette tidsskrift med dets mange officielle meddelelser er en vigtig kilde, ikke mindst til hertugdømmernes personal- og slægtshistorie. Udnyttelsen af dets oplysninger lettes betydeligt ved den oversigt over indholdet af de første 50 årgange, som Hedemann-Heespen har givet i Zeitschrift 1911.

I anledning af jubilæet har justitsministeriet i Kiel udsendt et stort hefte af tidsskriftet, indeholdende en række afhandlinger, væsentligst af retshistorisk indhold. Den betydeligste er *Otto Scheels* om sprogreskriptet af 14. maj 1840 og dets forhistorie. Han analyserer forhandlingerne i stændersalen 1838 og 1840 og prøver at se på de afgørelser, man nåede frem til, i et andet perspektiv end det sædvanlige. For Scheel er spørgsmålet, om det ikke havde været muligt at føre Helstaten videre. Det ville have betydet ofre og indrømmelser på begge sider, men man forstår af Scheels redegørelse og kommentarer, at han mener, muligheden var der, og at man burde have gjort forsøget. Man glæder sig over den videnskabelige saglighed, hvormed Scheel redegør for de to standpunkter, og den forståelse, han viser for det danske sprogs rettigheder i Sønderjylland. Hans bidrag til jubilæumsskriftet er ikke blot tankevækkende, men rører ved et spørgsmål af så central betydning, at man ikke vil kunne komme uden om det den dag, vi skal have den lidenskabsløse, tilbundsgående redegørelse for 1848's forhistorie, som vi stadig savner.

Th. O. Achelis skriver om herredsfogder og herredsskrivere. På grundlag af sit store, utrykte værk om sønderjyske studenter gennem tiderne undersøger han de slesvigske herredsfogders og herredsskriveres uddannelse og studier. Han redegør i enkeltheder for, hvornår de forskellige embeder blev besat med akademisk uddannede embedsmænd. Det er et vigtigt problem, Achelis her har taget op til undersøgelse, og det store stof, han ligger inde med, gør det muligt for ham at give oplysninger, ogsaa personalhistoriske, som vil være ukendt for de fleste. Mod hans resultater kan man dog indvende, at han ikke har været klar over, at der er to faser i udviklingen fra bondefødte herredsfogder til studerede retsembedsmænd, idet der de fleste steder er et mellemlid, herredsfogder, som tidligere havde været lakajer eller skrivere.

Af andre bidrag kan nævnes *Hans Hoyers* om Urnehoved landsting, som dog ikke giver noget nyt bidrag til tingets historie. Han synes ikke at kende den nyeste danske litteratur om emnet. Det samme gælder *Otto Kähler*, der skriver om den danske kongelov og Slesvig-Holsten. Han fremhæver Slesvigs selvstændighed og mener ikke, at kongeloven har været indført her. Havde han kendt Holger Hjelholts redegørelse i *Sdj. Årbøger* 1945, ville hans artikel jo nok have fået en anden form. Det kan ogsaa for tyske forskere til tider være praktisk at følge lidt med i, hvad der skrives i danske tidsskrifter. Vol-

quart Pauls behandler den preussiske regerings stilling i 1867 til Ejderstedts privilegier, mens *H. Lupprian* og *Goslar Carstens* redegør for de to fremragende jurister Heinrich Carl Es-march og Ernst von Stemmanns liv og virke. Landretsråd *Petersens* bidrag om „Feldpolizei“ i de slesvigske vider og vedtægter er kun en lille skitse, der ikke trænger dybere ned i problemerne og heller ikke kan gøre det med det meget beskedne materiale, der har stået til hans rådighed, væsentligst Nerongs bog om vider i Flensborg amt og Jørgen Hansens om „Die Flurverfassung“ på Als. Den danske udgave af vider og vedtægter synes at være forfatteren ukendt.

Skriftet indeholder også forskellige artikler om nutidige forhold, f. eks. de nye slesv.-holst. kommunallove, men disse bidrag er af mere praktisk end historisk interesse.

Johan Hvidtfeldt.

Willers Jessen:

Chronik der Landschaft Stapelholm

Heinrich Möller Söhne. Rendsborg. 1950. 502 s.

Efter at nu afdøde Willers Jessen i 1892 var blevet lærer i Sønder-Stapel, begyndte han på et indgående studium af Stapelholms historie. Da der skulle skrives en hjemstavnshistorie for det gamle landskab, var det naturligt, at man henvendte sig til Jessen, hvis værker om Eckernförde og andre sydslesvigske egne havde skabt ham et godt navn som slesvigsk lokalhistoriker. Han nåede dog ikke at se sit værk trykt, inden han døde, og det blev hans søn Hans Jessen, der sørgede for trykningen af den store bog.

Stapelholm har fra gammel tid været et særligt landskab, der lå udenfor den danske herredsinddeling. Det omfatter området mellem Eider, Trene og Sorge, altså den sydvestlige del af hertugdømmet. Det består af sognene *Sønder-Stapel*, *Bergenhusen* og *Erfde* og grænser mod syd til Ditmarsken, mod nord til Svabsted. Jessen beretter indgående om stednavnene, som tydeligt viser, at der aldrig har været nogen dansk bebyggelse i Stapelholm. På dette punkt er han altså ganske enig med den danske stednavneforsker Anders Bjerrum, der i *Sdj. Årbøger* 1944, s. 8, har udtalt, at der i Stapelholm ikke „findes danske Spor af nogen Art“. Jessen mener heller ikke, at der kan være tale om nogen frisisk bebyggelse, og hævder, at befolkningen i 1400-årene var helt plattysk. Efter hans mening er indbyggerne indvandret fra Holsten. Der er ret stor

lighed mellem plattysk i Stapelholm og det sprog, der tales i de øvrige egne mellem Sli og Eider, hvilket skule tyde på, at indvandringen er sket på et ret tidligt tidspunkt, en opfattelse, der sikkert er rigtig.

Jessen har et stort kapitel om personnavne og om navneskikken, der har været ganske ejendommelig og helt forskellig fra den danske, som vi jo kender fra størstedelen af Sønderjylland. I ældre tid var det almindeligt at sætte slægtsnavnet først og at bruge en hel række fornavne. Allerede i løbet af 1500-årene begyndte man dog at anbringe fornavnene først. Jessen viser iøvrigt, at der er betydelige ligheder mellem navneskikken i Stapelholm og i Svabsted mod nord, Ditmarsken mod syd. Han har en meget omfattende liste over fornavne og slægtsnavne. Selvom enkelte af dem som de sjældent forekommende Jens, Las og Nis er danske, viser navnene dog tydeligt, at vi her står overfor en plattysk befolkning med et ganske ringe frisisk og dansk indslag.

Bogen om Stapelholm er ikke let læst. Willers Jessen har gennem mange år samlet et meget stort materiale, både i tyske og i danske arkiver og biblioteker. Men det er, ligesom det mægtige stof til en vis grad har taget magten fra ham. Værket er fyldt med enkeltheder og med ubearbejdet kildestof, som mere hører hjemme i en kildeudgave eller måske i en håndbog, men ikke i en almindelig historisk fremstilling. Men den, der får sig arbejdet igennem de mange tættrykte sider og deres væld af oplysninger, han ved virkelig noget om Stapelholm. Man har også indtryk af, at Jessen har arbejdet på en fornuftig måde med sit materiale. Der kan selvfølgelig være indvendinger at gøre mod enkeltheder i hans fremstilling, ikke mindst når han strejfer de politiske forhold, f. eks. „reunionerne“ i 1600-årene. Men alt i alt må det siges, at Jessens posthume bog om Stapelholm er et gedigent værk, og sammen med Boltens bog fra 1777 vil den sikkert blive grundlaget for de kommende slægters viden om dette gamle slesvigske landskab.

Johan Hvidtfeldt.

Hans Wullenweber:

Herzog Hans der Jüngere von Sonderburg

Ein Fürstenleben und ein Zeitbild aus dem ersten Jahrhundert nach der Reformation.

Nordschleswig Verlag. Åbenrå. 1945. (1951), 75 s.

Ved forfatteren, læge H. Wullenwebers død i 1926 var de to første afsnit af bogen trykfærdige. Det tredje afsnit forelå kun tildels i koncept, men er blevet nødtørftigt bearbejdet og afrun-

det af museumsinspektør J. Raben. Bogen var tænkt udgivet i 1945 i 400-året for hertug Hans' fødsel, men begivenhederne omkring kapitulationen medført en forsinkelse, således at den næsten færdigtrykte bog først kunne udsendes 1951. I de to afsnit, Wullenweber nåede at få færdig før sin død, er der samlet værdifuldt og til dels nyt materiale til bedømmelse af hertug Hans. Især på grundlag af breve fra den omsorgsfulde moder, enkedronning Dorothea til datteren, kurfyrstinde Anna af Sachsen, skildres i 1. afsnit den unge hertugs opdragelse og uddannelse, samt formæling med den unge prinsesse Elisabeth af Braunschweig-Grubenhagen. I 2. afsnit behandles Hans som godsejer. Ved klog bestyrelse af de store godsområder på Als og Sundeved, i Angel og Holsten, men tillige ved hensynsløs fremfærd overfor de underlagte bønder, skaffede Hans sig store indtægter, som dog medgik til kostbar hofholdning og standsmæssig opdragelse af og udstyr til den store børneflokk. Men hans øgelse af hoveriet og andre ydelser, hans nedlæggelse af landsbyer og inddragning af deres jorder under hovedgårdene gjorde ham også til en forhadt mand. Om alt dette meddeles adskillige interessante og hidtil ukendte enkeltheder. Det lille uafsluttede arbejde yder et værdifuldt bidrag til belysning af sønderjysk godshistorie i årene omkring 1600.

Peter Kr. Iversen.

Olav Christensen:

Blade af Haderslev bys historie fra omkring århundredskiftet.

Udgivet i anledning af firmaet A. Hundevadts 50-års jubilæum 9. august 1952. Haderslev 1952, 123 sider.

Det er en smuk tanke, at firmaet A. Hundevadt, Haderslev, har villet fejre sit 50-års jubilæum — ikke ved at udsende et skrift om den jubilerende virksomhed — men ved at lade lederen af Haderslev byhistoriske arkiv, fuldmægtig Olav Christensen give en oversigt over Haderslev bys udvikling i de sidste fem årtier. Den korte tidsfrist, der var givet forfatteren, har medført, at opgaven ikke helt har kunnet løses, som han og andre, der har interesse for byens historie, har kunnet ønske sig.

Indtil 1864 er byens historie skildret af Th. O. Achelis i „Haderslev i gamle dage“. For den følgende tids vedkommende har lektor M. Favrhøldt i Harmoniens festskrift ydet værdifuldt bidrag til danskhedens historie i Haderslev, og nu har Olav Christensen suppleret denne skildring med en oversigt

over den almindelige udvikling i tiden fra omkring 1900 til vore dage. Langt den største plads er ofret på tidsrummet fra ca. 1900 til genforeningen. For denne periodes vedkommende belyses byens udvikling på så at sige alle felter — kommunalpolitisk, økonomisk, socialt, kulturelt og nationalt. Især glædes man over den gode skildring af det småborgerlige købstadsliv ved århundredskiftet. Efter en længere stagnationsperiode fra 1864 kan man i 90'erne påny spore fremgang; handelslivet får en opblomstring, og nye industrivirksomheder grundlægges — til dels i fortyknings-øjemed. Men samtidig hermed sker også en stabilisering af danskheden, selv om dette endnu ikke kom til at give sig udtryk i byrådets nationale sammensætning, taktet være en udemokratisk valgordning og de mange hjemstavnsfremmede, tyske embedsmænd. Udviklingen under dansk styre efter genforeningen er kun behandlet skitsemæssigt på nogle få sider — man mærker, at bogen har skullet være færdig til en bestemt dato. Den sidste snes sider er anvendt til en skildring i ord og billeder af den jubilerende virksomheds historie. Hovedparten af bogens illustrationsmateriale er iøvrigt hentet fra det byhistoriske arkiv. Det er lidt kedeligt, at skriftet er forbeholdt A. Hundevadts kunder. Det burde have været trykt i så stort oplag, at andre med interesse for Haderslevs historie havde haft mulighed for at købe det i boghandelen. Man må imidlertid håbe, at de dygtige Haderslev-skribenter snarest vil gå i gang med en samlet skildring af byens historie fra 1864 til vore dage. De har til fulde vist, at de kan magte det.

Peter Kr. Iversen.

P. Kragelund og Ib Langsted:

»Sydslesvig rundt«

(Dansk-slesvigsk Forlag, København 1952, pris 6,85 kr.)

Udgiverne af denne rejsehåndbog har taget fat på en højst påkrævet opgave, har afhjulpet et virkeligt savn og har stort set løst opgaven på god måde, selv om der er mange ting at rette. Siden afdøde Bogensees lille rejsehåndbog „Mellem Flensborg Fjord og Ejderen“ blev udsolgt for mange år siden, har man i allerhøjeste grad manglet en dansk rejsefører for Sydslesvig.

Håndbogen fremtræder i tiltalende udstyr, stoffet er i det store og hele overskueligt, og bogen er både i format og indde-

ling relativt let at anvende. Dog bør man ved en ny udgave undgå de gentagelser, der forekommer her og der ved stoffets opdeling i beskrivelsen af en tur efterfulgt af en nærmere omtale af enkelte partier. Og det er absolut en mangel, at man har nøjedes med en lille gengivelse af kaptajn Boecks kort. Et sammenfoldeligt kort i ordentligt format bag i bogen havde gjort den adskilligt bedre.

Hovedplanen med at gå langs østkysten og derefter igennem de sydlige egne og op langs vestkysten er i orden; men — og her ligger den største indvending mod håndbogen — forfatterne, der har givet de østlige og sydøstlige egne en fyldig og god omtale (og lovlig mange 3-stjerner!), har behandlet vestkysten og midtlandet alt for kort. Som eksempel kan nævnes, at det kønne Svabsted, den gamle bisperesidens i en smuk egn ved Trene, slet ikke er omtalt. Eller side 157, hvor der om Bredsted blot står, at den „ikke frembyder noget af interesse“. Det vil ærgre alle, der kender den kønne lille kvægmarkedsby med det store, brede torv og mange gamle bygninger. Og forfatterne kender åbenbart ikke Sydslesvigs flotteste udsigtspunkt, Stolbjerg, der ligger ved hovedlandevejen få kilometer nord for Bredsted. Læk nævnes slet ikke.

Disse og mange andre undladelser bør absolut afhjælpes i næste udgave. Derudover er der desværre også en del regulære fejl, hvoraf dog enkelte synes at være trykfejl.

For en jøde er det påfaldende, at forfatterne ofte bruger de usikre betegnelser venstre og højre i stedet for verdenshjørnerne. Og hvor verdenshjørnerne anvendes, bruges de af og til forkert. Visse steder, navnlig helt mod syd, har man uden sprogligt grundlag fordansket ægte tyske stednavne. Brekendorf, efter alt at dømme et regulært nedersaksisk navn, gengives et sted som Brekendorp, et andet som Brekentorp. Til gengæld har man unødvendigt anvendt de tyske former Langhorn for Langhorn, Løvensted(!) for Lyngsted og Svansen for Svans eller Svansø. Og så igen et jysk suk over de brave folk fra øerne: Hvorfor skal Jybæk laves til Jydbæk og Brebøl til Bredbøl? De to former, der bruges på stedet, er ikke tyske, men jyske.

Det var en del kritik, og der kunne føjes mere til. Men disse bemærkninger er ment som hjælp til forbedring af en senere udgave; andre kan give deres. Nogle mangler kunne være undgået ved grundigere behandling; men det skal påny fremhæves, at det vigtigste er, at håndbogen er kommet, og at den trods sine mangler absolut vil blive til nytte og glæde for mange.

Frants Thygesen.

August F. Schmidt:

Leksikon over Landsbyens Gilder

Festskikke og Fester paa Landet

165 s. Rosenkilde og Baggers Forlag 1950.

I en lang række værker har August F. Schmidt skildret livet i den gamle landsby som det udfoldede sig i det daglige arbejde, i fest eller i sorg. I den nu udsendte bog har han søgt i leksikalsk form at samle alt vedrørende landsbyens fester og gilder, og han har derved givet en håndsrækning til mangan en lokalhistorisk forsker.

Den foreliggende bog er et typisk Aug. F. Schmidt-værk. Forfatteren afslører en forbavsende viden om livet i den gamle landsby, men her som i andre af hans bøger, får man det indtryk, at arbejdet er gået lidt for hurtigt fra hånden. Ved et leksikalsk arbejde er gennemført systematik nødvendig, og her kniber det lidt. Det er af vigtighed ved et værk som det foreliggende, at der er fyldige kilde- og litteraturhenvisninger, så at den interesserede let vil kunne søge yderligere oplysninger. Der er også mange henvisninger her, men ikke altid lige oplysende. Ofte er forfatterens navne kun nævnt, medens titlen på deres værker mangler. I andre tilfælde mangler angivelsen af sidetallet, hvor emnet findes omtalt i det nævnte værk. Og hvorfor er henvisningerne ikke konsekvent anbragt sidst i hver artikel? Man fristes også til at spørge, hvorfor ordet bojle (= budøl) er oversat til rigsmålet og forklaret ganske tilfældige steder i leksikonnet. Et sted havde været nok.

Det vilde sikkert også have været rimeligt, om leksikonnet havde været begrænset til kun at omfatte gilder og fester i den gamle landsby indtil mekaniseringen op imod og omkring det sidste sekelskifte. Der er artikler om nymodens former for fester som bal, „dilettant“, dyrskue, folkefest, fødselsdagsgilde, grundlovsfest, jubilæumsgilde, konfirmationsfest og kongens fødselsdag, men skulde leksikonnet være fuldstændigt og omfatte alle nyere former for fester på landet, vilde der dog også have været nogen ræson i at skrive lidt om idrætsfest, generalforsamlinger i andelsvirksomheder og forsamlingshuse og de i Sønderjylland så populære brandværnsfester. Under krigs- og medaljefester havde det også været på sin plads at nævne D.S.K.'s fester. Men som sagt forekommer disse moderne fester mig at falde uden for bogens ramme. Det samme kan siges om en del af de øvrige artikler, f. ex. bydelav, kalente (= præstegilder), møbelgilde og skålevers. I stedet her-

for kunde der så måske have været ofret nogle ord på kogsregning, som stadig afholdes i vestslesvigske marskegne. Sammen med bysens gilde og bysens regning kunde bysens grande have været nævnt. En sønderjyde vil også savne artikler om gystbarsel og om bindegilde i betydningen fest for bydelavet efter bindingen af kranse og ranker til rejsegilder og bryllupper.

Af unøjagtigheder, som falder en sønderjyde i øjnene kan nævnes, at kniplepigernes fester og sammenkomster langt fra altid var så pæne og anstændige, som forfatteren gerne vil gøre dem til. Det er ofte takket være spiritusens opmuntrende egenskaber gået særdeles livligt til ved disse fester. Det omtalte spurvegilde på Als eksisterer stadig, og om eksamensgilderne gælder det i hvert fald for visse egne af Sønderjylland, at det var degnen eller læreren, der holdt gildet for forældrene. Endvidere kan nævnes, at bydelavene endnu eksisterer adskillige steder i Sønderjylland. Den gengivne oldnordiske form for bryllup — brudlop er ikke rigtig. De gamle sagaer taler i hvert fald om brud(h)laup. At oversætte „høtte“ ved højtid er heller ikke helt korrekt. Høtte er et gilde, hvor det går muntert til. En opslagsform som bagehøjtid (i st. f. bagehøtte) virker nærmest lidt halvkomisk på en sønderjyde.

Men bortset fra disse indvendinger og kritiske bemærkninger er der al god grund til at udtale sin tilfredshed over, at man nu har fået et opslagsværk, hvor man let kan skaffe sig oplysning om den gamle landsbys gilder og fester.

Peter Kr. Iversen.

Franz Böttger und Emil Waschinski:

Alte schleswig-holsteinische Maase und Gewichte.

Karl Wachholtz, Neumünster, 1952, 53 s.

I et forord gør Landesarchivdirektor, dr. G. E. Hoffmann opmærksom på, at emnet ikke er udtømt med denne lille bogs fremkomst, men at der er givet lokalhistorikere en håndsækning hermed. Dette er rigtigt, men det må tillige fremhæves, at når talen er om sønderjyske forhold, må bogen benyttes med nogen varsomhed. Ikke blot kan oplysningerne være misvisende, men de kan også være indbyrdes modsigende. Bogen er ret usystematisk og navnlig m. h. t. sønderjyske mål er det tilfældigt, hvad forfatterne har fået med. Man vil således forgæves lede efter opslagsord som: bol, otting, ottingkar, album, trave og kær. Når oplysningerne i bogen vedr. mål og vægt i Sønder-

jylland er så mangelfulde, som tilfældet er, må en af hovedårsagerne dertil utvivlsomt søges i, at forfatterne er fuldstændig blottede for kendskab til Sv. Aakjærs grundlæggende studier over mål og vægt i „Kong Valdemars jordebog“, i „Nordisk Kultur“ bd. XXX og i de senere hefter af *Historisk Tidsskrift*.

Peter Kr. Iversen.

Lorenz Braren:

Geschlechter-Reihen. St. Laurentii - Föhr.

Privattryk u. år, 2 bd., 1142 s.

Det er et enestående flittigt arbejde, forfatteren, fabrikant Lorenz Braren, Markt Inkersdorf, har præsteret ved udgivelsen af værket om slægterne i St. Laurentius sogn på Før. Sammenlignes kan værket egentlig kun med H. Hejselbjerg-Paulsens bog om slægterne i Øster Løgum sogn med det noget misvisende navn: Sønderjydske Slægter, men medens Hejselbjerg-Paulsen har nøjedes med gårdmandsslægterne, har L. Braren medtaget alle, der er født i eller tilflyttet sognet i de sidste 300 år, for så vidt de har afsat sig spor i de ham tilgængelige arkivalier.

I den over 200 sider store indledning er essensen af det omfattende arbejde givet, og der er her ydet et værdifuldt bidrag til øen Før's historie, men folkelig læsning er denne indledning med alle dens tabeller og diagrammer så sandelig ikke. Af et kapitel om befolkningsbevægelsen i tiden 1678—1927 fremgår, at sognets folketal kulminerede omkring 1779 med ca. 1700 indbyggere som følge af de gode indtjeningsmuligheder på hvalfangsten i de foregående årtier. Derefter fulgte en tilbagegang, der nåede et lavpunkt i tiden 1850—80, da der som følge af økonomiske kriser opstod et fødselsunderskud samtidig med, at en betydelig udvandring, især til Nordamerika, fandt sted. Interessant er også kapitlet om befolkningens afstamning. Man har almindeligvis været tilbøjelig til at mene, at det nørrejyske og nordslesvigske tyende, som i sommermånederne tog arbejde på de frisiske øer, når mændene var på søen, havde sat sig tydelige spor i øernes befolkning, men Braren har nu med tørre tal påvist, at dette i hvert fald ikke gælder for St. Laurentius' vedkommende. Kun få af disse tjenestefolk tog varigt ophold i sognet, og giftede de sig, var det som regel med ældre kvinder. I tiden 1678—1723 har således kun tre indvandrere nordfra efterladt sig efterkommere i sognet, og deres slægter er forlængst uddøde. Fra det nordfrisisk fastland er der derimod sket nogen indvandring, som har sat sig blivende spor. Herefter følger et afsnit om navnegivning, om

sognets jorder og — lidt umotiveret — kapitler om pengevæsen, mål og vægt i Sønderjylland i almindelighed. Af større interesse må et iøvrigt uklart kapitel om skatteforholdene, der var ordnet på en helt anden måde end på fastlandet, siges at være. Som følge af, at landbruget spillede en så forholdsvis lille rolle på Før, har man allerede i 1600-årene gennemført en formuebeskatning. Med regelmæssige mellemrum foretoges en fuldstændig registrering af inventar, besætning og rede penge; værdien heraf adderedes med den ansatte værdi af bygninger og jord, og af den således beregnede formue svaredes skatten procentualt. Registreringsbrevene, der ville have været en uvurderlig kilde til øens kulturhistorie, er beklageligvis kun ganske undtagelsesvis bevarede. Efter endnu et par indledende kapitler, hvori bl. a. øens tre økonomiske blomstringsperioder og den geologiske forhold omtales, bringes en fuldstændig ejendoms historie, omfattende tiden 1631—1930, og første bind afsluttes med forfatterens og hans hustrus anetavler samt et personregister på over 200 sider. I andet bind findes det egentlige personalhistoriske stof ordnet efter byer og huse, og ved hjælp af et såre sindrigt, men dog overskueligt henvisningssystem vises personernes indbyrdes slægtsforhold. Så at sige alt, hvad forfatteren har kunnet finde i arkivalier og trykte kilder er medtaget, og oplysningerne om enkelte personer kan derved komme til at fylde en side og mere. Bindet afsluttes med en slægtstavle over familien Flor, der kan spores tilbage til middelalderen, og hvortil forfatteren hører.

Selv om man kun kan udtale sin beundring over forfatterens flid og tålmodighed med at udskrive de tusinder og atter tusinder af navne, kan man dog ikke undgå at rette enkelte bebrejdelser mod ham. St. Laurentius er en gammel kongerigsk enklave under Ribe amt, og i danske arkiver vilde forfatteren have kunnet finde værdifuldt stof til supplerings, ikke blot af de rent personalhistoriske afsnit, men også til den omfangsrige indledning. Ved en gennemgang af litteraturfortegnelsen ses endvidere danske værker overhovedet ikke opført. Sønderjydske skatte- og jordebøger fra Reformationstiden er ganske vist citeret i bogen, men ellers ses dansk litteratur, som til dels kunne have sparet ham for betydeligt arbejde ved udarbejdelsen af indledningen, ikke at være benyttet, et forhold, som man fra dansk side ofte må fastslå, når tyske værker vedrørende sønderjysk historie skal omtales. Men disse kritiske bemærkninger må ikke forklejne den kendsgerning, at det er et kæmpearbejde, L. Braren har udført, og man fatter simpelthen ikke, at han har magtet at foretage alle disse tusinder, ofte indviklede be-

regninger. Som et eksempel på, hvor omhyggeligt til værks han er gået, kan nævnes, at han ved hver person har angivet, hvor stor en procentdel den før'ske islæt i hans „blod“ er. Man har vist lov til at stille sig lidt skeptisk overfor værdien af disse beregninger. Bogen er forsynet med flere kort og skitser samt smukke farvelagte billeder.

Peter Kr. Iversen.

Jeppe N. Juhl:

Stamtavle over slægten Høyer

Privattryk, 1950, 51 sider

Kort før sin død afsluttede arkivbetjent Jeppe Juhl arbejdet med en stamtavle over slægten Høyer fra Vedsted sogn. Juhl havde ofte tidligere udarbejdet stamtavler og anetavler, men hidtil var ingen af disse blevet trykt, omend der ofte var blevet lagt et betydeligt arbejde deri. De fleste af disse tavler findes nu maskinskrevne på landsarkivets læsesal, og en fortegnelse over dem vil blive medtaget i et påtænkt supplement til Olav Christensens bibliografi. Den her behandlede Høyerslægt kan føres tilbage til en gårdmand Niels Jensen i Vedsted sogn, der var født 1703 i Højen sogn i Nørrejylland, hvorfra slægtsnavnet tilsyneladende stammer. Nogen forbindelse med stedsnavnet Højer i Vestslesvig har i hvert fald ikke kunnet eftervises. Fra Vedsted sogn er slægten siden spredt ud over hele landet, og medens de første generationer udelukkende var bønder, er slægtens medlemmer nu repræsenteret inden for langt de fleste erhverv. Af dens mere kendte navne kan bl. a. nævnes landstingsmand Jens Høyer, Billeslund (1872—1946), godsejerbrødrene Boy Høyer, Trøjborg, og Aksel Høyer, Dronninglund, samt præsten Nis Jochumsen Høyer (1840—1919). I stamtavlen er der anvendt en generationsvis, fortløbende nummereret opstilling med frem- og tilbagevisninger.

P. K. I.

Åge Toft:

Tønders Kirkers Organister 1592-1933.

Eget forlag, Tønder 1951, 39 s.

Det har moret Tønders dygtige organist at indsamle oplysninger vedrørende forgængerne i embedet, og disse undersøgelser er resulteret i et smukt lille skrift, indeholdende længere eller kortere levnedsskildringer af de 19 organister, der har vir-

ket ved Tønder kirke i tiden fra 1592—1933. Det lille hefte har dog ikke blot værdi ved sine personalhistoriske oplysninger, idet der også meddeles adskillige interessante enkeltheder fra musiklivet i Tønder i ældre tid, ligesom også kirkeorglets historie er ganske kort fortalt. Bogen er illustreret.

P. K. I.

Th. O. Achelis:

Prüflinge der Pharmazie in Schleswig-Holstein 1804-66.

(*Schriften zur Geschichte der Pharmazie in Schleswig-Holstein, Heft 3*), Eutin 1952, 29 s.

Efter 1804 kunne ingen i hertugdømmerne overtage et apotek uden at være eksamineret i pharmaci af et sanitetskollegium. I kronologisk rækkefølge på grundlag af nævnte kollegiums eksamensprotokoller meddeler Th. O. Achelis nu navnene på ialt 349 eksamenskandidater med tilføjelse af, hvilke apoteker de senere overtog. Et alfabetisk register henviser til den kronologiske fortegnelse.

P. K. I.

RETTELSE TIL SØNDERJYDSKE ÅRBØGER 1951

Billede s. 170 forestiller *Peter Hansen Petersen*, og billedet s. 195 viser *Hans Christian Reuter og hustru*.

Årsberetning og regnskab.

Ved Peter Kr. Iversen og Knud Fanø.

Historisk samfunds årsmøde, der afholdtes søndag den 25. maj på Hotel Rømø, overværedes af ca. 115 medlemmer. Efter at sognerådsformand *Korsgaard Jessen*, Rømø, var valgt til dirigent og havde budt forsamlingen velkommen til øen, aflagde samfundets formand, fhv. amtslæge, dr. med. *H. Lausten-Thomsen* følgende beretning:

Som vi plejer at gøre det, vil vi også i år begynde med at nævne navnene på de medlemmer, der i det forløbne år er afgået ved døden:

Biskop Scharling, skoleinspektør W. Nielsen, Kbhvn., gdr. Anders Christensen, Kliplev, dommer Gjessing, docent Ravn, N. Chr. Nielsen, Mjang, og Hans Peter Iversen, Svejrup.

Vi udtaler et æret være deres minde!

Det sidste par år har vi i årsberetningerne måttet melde om medlemstilbagegang, i år kan vi takket være en anerkendelsesværdig indsats fra nogle tillidsmænds og medlemmers side melde om en mindre fremgang, idet medlemstallet er gået op fra ca. 1140 til ca. 1160. I juli sidste år udsendtes et cirkulære til tillidsmændene angående medlemshvervning, hvori vi stillede nogle mindre boggaver i udsigt til dem, der tegnede flest nye medlemmer, og dette har for så vidt givet resultat, som vor tillidsmand i Hagenbjerg sogn, gårdejer Peter Schmidt, Lavensby, har indmeldt ikke mindre end 14 nye medlemmer, og bagermester Thorvald Petersen, Tønder, har tegnet sig for 7. Vi tager dette som udtryk for, at hvor tillidsmænd og medlemmer vil gøre en indsats for at skaffe nye medlemmer, vil dette arbejde også bære frugt. Vi opfordrer derfor indtrængende tillidsmænd, der endnu ikke har gjort brug af det tilsendte agitationsmateriale, om nu at uddele det blandt venner og bekendte og anbefale disse at indmelde sig i Historisk samfund. Vi skulde gerne i det kommende år igen nå op på 1200 medlemmer.

Peter Schmidt og Thorvald Petersen vil nu, når de overfor os har fremsat deres ønsker, hver få tilsendt en boggave af samfundets publikationer til en værdi af 50 kr., og samtidig vil vi gerne benytte den her givne lejlighed til at rette en tak til såvel dem som andre, der i det forløbne år har været med til at skaffe os nye medlemmer.

Endvidere vil vi gerne rette en ærbødig tak til stat, amtsråd, byråd, sogneråd og Dansk Kultursamfund, der ligesom tidligere år har støttet vort arbejde med rundelige beløb, og sidst men ikke mindst vil vi bringe rentier Jacob Østergaard, Rødding, en hjertelig tak for det runde beløb, han sammen med nogle venlige ord om samfundets arbejde har tilsendt kassereren.

Det forløbne år har iøvrigt været et godt arbejdsår. Vor egnsvandring den 26. august fik overvældende tilslutning, idet henimod 200 af vore medlemmer havde givet møde. Fhv. museumsinspektør, magister Hugo Matthiessen ledede den interessante tur langs den gamle hærvej fra Immervad bro over Urnehoved til Bommerlund plantage. Under kaffepausen i Bolderslev forsamlingshus talte redaktør Morten Kamphøven om Junggreen og hans tid. Egnsvandringen i år vil blive henlagt til Als.

Til det lokalhistoriske kursus i Åbenrå og Haderslev 3.—4. januar meldte der sig flere deltagere end de 15, der var plads til. Landsarkivar Frode Gribsvad foreviste arkivet, og arkivar Peter Kr. Iversen gav vejledning i skriftlæsning og benyttelse af arkivalier og trykte kilder. Ved aftenmødet på Folkehjem, hvortil flere lokalhistorisk interesserede fra Åbenrå-egnen var indbudt, talte cand. pharm. Brandt, Fåborg, om indsamling og opbevaring af gamle fotografier og pladesamlinger, medens landsarkivar Johan Hvidtfeldt redegjorde for problemer omkring udarbejdelsen af en sognehistorie. Om morgenen den 4. januar kørtes med bus til Grarup og Starup kirker, der forevistes af museumsinspektør Hans Neumann; derefter gik turen til Haderslev, hvor vi nåede at se den nyrestaurerede domkirke før middag. Om eftermiddagen gennemgik inspektør Neumann museets vigtigste samlinger og talte sluttelig om museerne og deres betydning for det lokalhistoriske arbejde. Inden formanden ved godt 17-tiden kunne slutte, udtalte flere af deltagerne ønsket om, at lignende kursus vilde blive arrangeret ad åre.

Til tillidsmændene udsendte vi sidste efterår en opfordring til at søge oprettet foredragsrækker og studiekredse med emner fra sønderjysk historie, men denne opfordring, der var bilagt en fortegnelse over foredragsholdere, der havde erklæret sig villige til at tale om nærmere opgivne emner, har beklageligvis ikke givet resultat af betydning. Et par steder, hvor man havde påtænkt oprettelse af sådanne foredragsrækker eller studiekredse, måtte man opgive på grund af mund- og klovesygeafspærringerne.

Samfundets vigtigste opgave er og bliver udgivelsen af Sønderjyske årbøger. Som medlemmerne måske vil have bemærket det, er der i redaktionen sket en ændring, idet forstander Hans Lund, der har været medredaktør siden 1928, har bedt sig fritaget for dette hverv. Da vi ikke ved sidste styrelsesmøde i november havde noget helt klart

billede af foreningens økonomi, besluttede vi, at forårsheftet kun skulde omfatte 7 ark; efterårsheftet vilde så altid kunne gøres desto større. Måske kommer vi ikke helt op på de normale 20 arkiår, men på den anden side bør medlemmerne også tænke på, at Sønderjydske årbøger udkommer med næsten det dobbelte arkantal af andre historiske samfunds årbøger. Også med hensyn til kvalitet kan vore årbøger stå mål med de andre amtssamfunds. På Dansk historisk Fællesforenings årsmøde sidste efterår kunde formanden, landsarkivar Hvidtfeldt, således give meddelelse om, at adjunkt Hans Valdemar Gregersen for sin afhandling om Åbenrås økonomiske historie indtil omkring 1730 sammen med forfatteren Tobias Tobiassen Kragelund havde fået tilkendt fællesforeningens pris for året 1949. Det er femte gang, en afhandling i Sønderjydske årbøger har fået tilkendt denne pris.

I det nysudsendte halvbind har vi optrykt dr. Mackeprangs foredrag fra sidste årsmøde om biskop Jørgen Hansen. Det er i år 150 år siden Jørgen Hansen fødtes, og det er 55 år siden dr. Mackeprang offentliggjorde sin første afhandling i Sønderjydske årbøger. Endvidere bringer vi en længere afhandling af forfatteren Aug. F. Schmidt, hvori der fortælles om gammel sæd og skik i egnen mellem Gram og Ribe, og N. Black Hansen har skrevet en lille artikel om fæsteskovene i Åbenrå amt.

Med hensyn til vor særlige skriftrække har vi i år udsendt »Nord-slesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag« og Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. De to bøger, der ikke har kunnet udsendes uden støtte fra Dansk Kultursamfund, er blevet særdeles vel modtaget af medlemmerne. Der er kun et lille oplag tilbage af bøgerne, og vi vil derfor anbefale de medlemmer, der endnu ikke har sikret sig et eksemplar, snarest at indsende bestilling til adjunkt Fanø. Det næste værk, der udsendes i skriftrækken, vil formentlig blive Flensborg-bogen, hvis udgivelse nu er sikret. Opsætningen af 1. halvbind kan antagelig begynde til efteråret. Der har også været ført forhandlinger om udgivelse af fhv. amtsskolekonsulent Nic. Svendsens erindringer, hvortil Dansk Kultursamfund har givet tilsagn om et tilskud på 2500 kr., men det er endnu ikke endeligt afgjort, om værket udkommer som forlagspublikation eller i vor skriftrække. Også udgivelsen af andre værker inden for skriftrækken har været drøftet, men der er endnu ikke taget endelig stilling hertil.

Styrelsen har endvidere drøftet udarbejdelsen af en fortegnelse over mindesmærker uden for kirker og kirkegårde, og det er hensigten i det kommende år at udsende spørgeskemaer desangående til tillidsmændene og andre, som formodes at kunne give oplysninger herom.

På baggrund af denne beretning — øget medlemstilgang, stigende tilslutning til vore arrangementer og to nye bøger i vor skriftrække — mener vi med rette at kunne sige, at det forgangne år har været et

godt arbejdsår for Historisk samfund. Men stadig ligger nye, uløste opgaver forude, som vil kræve betydelige økonomiske midler. Vi appellerer derfor påny indtrængende til tillidsmænd og medlemmer om at stå sammen om Historisk samfund for Sønderjylland. Jo flere der samles om dette arbejde, des bedre vil det kunne udføres, og der tør ikke være tvivl om dette arbejdes værdi og nytte.

Ingen ønskede at tage ordet til beretningen, der godkendtes enstemmigt.

Kassereren, adjunkt *Knud Fanø*, aflagde regnskabet for Historisk samfund, der ligeledes blev enstemmigt godkendt.

Museumsinspektør *Hans Neumann* aflagde derefter følgende beretning og regnskab for Sønderjydsk månedsskrift:

Abonnenttallet er ca. 550.

Tegningen af annoncer viste i 1951 et deficit på ca. 800 kr. på grund af de vanskelige tider for annoncering. Ved den for 1952 trufne nyordning bliver der tale om mindre provision og således en bedre indtægt med mindre annoncemængde. Ved årets begyndelse var der tegnet saledes, at vi kunde forudse en annonceindtægt på 2300 kr. og har hab om at nå op på de tidligere beregnede 2700 kr.

Et prisfald på papir indbringer os foreløbig ca. 200 kr. årlig, hvilket betyder en lille lettelse i en alvorlig situation.

Driftsregnskab: Indtægt	6114,39 kr.
Udgift	6542,79 »
minus formue		<u>2027,06 kr.</u>

Beretning og regnskab for Sønderjydsk månedsskrift godkendtes enstemmigt.

Formanden motiverede forslag til ændring af § 2 i samfundets love. I sin nye udførelse får paragraffen følgende ordlyd:
§ 2.

Indmeldelse i samfundet kan ske ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes på årsmødet. Arbejderne skal med passende mellemrum indeholde en medlemsliste ordnet efter distrikter.

Ændringsforslaget godkendtes enstemmigt, og årskontingenten fastsattes derefter for det kommende år til 6 kr.

Til styrelsen genvalgte dr. *Lausten-Thomsen*, pastor *Hejselbjerg Paulsen*, gdr. *Sv. Ancker Hanssen* og arkivar *Peter Kr. Iversen*.

Under eventuelt takkede rådmand *Thorvald Petersen*, Tønder, Historisk samfund for udgivelsen af sine erindringer og

opfordede de tilstedeværende til at hverve nye medlemmer til samfundet. Kommunefuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, foreslog, at der skulde søges om tilskud hos kommuner til Sønderjydsk månedsskrift og efterlyste påny litteraturoversigten i Sønderjydske årbøger. Formanden svarede, at litteraturoversigten ikke var glemt. Det var hensigten at bringe en oversigt over tidsskriftafhandlinger fra de senere år vedr. sønderjysk historie i efterårshæftet. Sluttelig blev der truffet bestemmelse om, at årsmødet 1953 skulde henlægges til Skamlingsbanken med udflugt til Koldinghus museum.

Efter kaffebordet talte adjunkt *Knud Fanø* om Rømøskibsfart og seminarielærer, magister *S. Schoubye* om rømøsk byggeskik. Rømøgården toges derefter i øjesyn, og mange af årsmødets deltagere nåede endvidere at aflægge kirken et besøg.

Peter Kr. Iversen.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1951

Indtægter:		Udgifter:	
	Kr.		Kr.
Medlemsbidrag	8.047 00	Trykning af skrifter ..	9.040 50
Salg af skrifter	899 90	Honorarer	2.860 00
Annoncer	292 80	Ekspedition, kasserer, sekretær	700 00
Tilskud	4.500 00	Fragt og omdeling	1.977 41
Renter	79 05	Repræsentation, annon- cer, møder	768 51
Forskelligt	427 35	Kontingent m. m.	919 65
Balance	2.017 97		
	16 264 07		16.264 07
Aktiver:		Passiver:	
	Kr.		Kr.
Post- og bankkonti	853 48	Forudbetalt kontingent	88 40
Kontant	327 04	Regning	1.612 65
Udestående fordring ..			
Kontingentrestance	74 80		
Saldo	445 73		
	1 701 05		1.701 05

Knud Fanø.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab, som er befundet værende i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1951 forelå, ligesom vi har kontrolleret regnskabet efter til 13. maj 1952 og ejheller her har fundet noget at bemærke.

Tønder, d. 20. maj 1952.

Sig. Schoubye. Jørgen Frank.

Love

for

»Historisk samfund for Sønderjylland«.

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære sansen for sønderjydske historie, især

1. ved udgivelsen af „Sønderjydske årbøger“;
2. ved indsamling af optegnelser til brug for kommende tiders granskning, særlig vedrørende Sønderjyllands historie, spec. også breve;
3. ved at foranledige afholdt foredrag over historiske, fortrinsvis lokalhistoriske emner.

For så vidt samfundets midler tillader det, kan der udgives eller gives understøttelse til udgivelse af særlige fremstillinger af historisk interesse for Sønderjylland.

Samfundet har sit sæde i Åbenrå.

§ 2.

Indmeldelse i samfundet kan ske ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes på årsmødet. Årbøgerne skal med passende mellemrum indeholde en medlemsliste ordnet efter distrikter.

§ 3.

Samfundet ledes af en styrelse på mindst ni medlemmer, hvoraf almindeligvis kun tre må være bosiddende uden for Sønderjylland. Styrelsesmedlemmerne vælges for tre år ad gangen. Valgene foretages på det ordinære årsmøde, genvalg kan finde sted. Styrelsen vælger selv sin formand og for-deler selv arbejdet.

§ 4.

Årbøgerne udsendes enten med to halvbind eller et helbind årlig, almindeligvis på 20 ark. Ethvert medlem modtager årbøgerne gratis.

§ 5.

Kalenderåret er samfundets regnskabsår. Det årlige regnskab revideres af to for tre år ad gangen valgte revisorer og fremlægges i revideret stand til godkendelse på det ordinære årsmøde. Et uddrag af regnskabet meddeles i årbøgerne.

§ 6.

Hvert år afholdes ordinært årsmøde for medlemmerne, skiftevis i de forskellige egne. Indkaldelsen til mødet sker ved offentlig bekendtgørelse efter styrelsens nærmere bestemmelse. På mødet gives beretning om samfundets virksomhed i det forløbne år, hvorhos regnskabet fremlægges til godkendelse, og nye valg af styrelsesmedlemmer, eventuelt af revisorer, foretages. Endvidere behandles muligt fremkomne forslag fra styrelsen eller fra enkelte medlemmer efter anmeldelse til styrelsens formand mindst 8 dage forud for mødet.

Ekstraordinære medlemsmøder indkaldes, når styrelsen finder anledning dertil, eller når mindst 50 medlemmer stiller skriftligt forlangende derom. Sagerne afgøres ved årsmøderne ved simpel stemmeflerhed, dog skal til vedtagelse af ændringer i vedtægterne kræves enten tre fjerdedel af det afgivne antal stemmer, eller at ændringerne vedtages med simpel stemmeflerhed på to efter hinanden følgende medlemsmøder.

§ 7.

Beslutningen om samfundets opløsning kan kun tages på et i henhold til § 7 sammenkaldt ordinært eller ekstraordinært medlemsmøde, på hvilket forslaget om opløsning vedtages med mindst to trediedel af de afgivne stemmer. Om denne sag kan stemme afgives enten personligt eller ved skriftlig fuldmagt til et mødende medlem. Ved opløsningen skal arkivet depo-

neres i det sønderjydske landsarkiv i Åbenrå. Over en eventuel kassebeholdning ved opløsning tager det afsluttende medlemsmøde beslutning.

§ 8.

Forhold, som ikke er omtalt i disse love, afgøres af styrelsen.

Vedtaget på årsmødet den 25. maj 1952.

**Skrifter, udgivne af Historisk samfund
for Sønderjylland:**

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
 - Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
 - Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
 - Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
 - Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
 - Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
 - Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
 - Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
 - Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
 - Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
 - Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
 - Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7. radioforedrag. 3 kr. (4,50).
 - Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. 6 kr. (10,00).
-

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift.*

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (sekretær), adjunkt Knud Fangø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Rødding, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjellstrup, pastor H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, overlærer Werner Christiansen, Tønder, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydsk månedsskrift redigeres af H. Neumann og Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er 6 kr. årligt eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydsk månedsskrift bestilles hos postvæsenet og koster 2 kr. 15 øre fjerdingårligt. I boghandelen eller bestilt hos museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev, koster det 2 kr. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Holger Hjelholt: Flensborg under slesvig-holstensk styre i 1848—49	Side 113—203
Gudmund Schütte: Anglerne, det evige stridsæmne	» 204—237
Anders Bjerrum: Anglernes hjemstavn. Replik	» 238—241
Anmeldelser: Se indholdsfortegnelsen.	

I kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.